

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Volt-e Szenczi Molnár Albert bibliafordításának frankfurti kiadása?
SZTRIPSKY¹ HARSÁNYI István közlése alapján² 1862. szám alatt leírja SZENCZI MOLNÁR bibliafordításának egy frankfurti, 1608-ból való kiadását, amelyből példány nem maradt fenn.

Forrásként LE LONGRA, HAGEMANNTA és RIEDERERE hivatkozik. LE LONG³ a magyar nyelvű bibliák között az 1608. évi hanai kiadás leírása után ezt írja: „Eadem [ti. „Biblia Hungarica”] secunda cura in lucem edita ab Alberto Molnár, fol. Francofurti.”, később, a kronológiai sorrendben közölt bibliák között ismét megemlíti.⁴ HAGEMANN⁵ és RIEDERER⁶ közlései LE LONGRA mennek vissza.

SZTRIPSKY — ugyancsak HARSÁNYI alapján — megjegyzi, hogy bár SZENCZI MOLNÁR iratai között⁷ erről a kiadványról sehol sem történik említés, mégis LE LONG közlése alapján „bátran” felvehető.

Tudjuk, hogy ebben az időben minél több RMK felfedezése volt a könyvtörténészek célja, SZENCZI MOLNÁR naplójának ismeretében LE LONG adatát mégis el kellett volna vetni. A naplóból ugyanis nem hiányozhatnék olyan jelentős esemény, mint amilyen a biblia megjelenése lett volna. Nem is szólva arról, hogy semmi szükség nem volt a hanai kiadás után, ugyanabban az évben, még egy kiadásra. S hogy nem készült, világosan bizonyítja az, amit SZENCZI MOLNÁR bibliafordítása 1612. évi, oppenheimeri kiadásának⁸ előszavában ír. Eszerint az új kiadás azért vált szükségessé, mert „ez néhány esztendőben az Hanoviában nyomtatott másfél ezer exemplár többire már mind eladatott.”⁹

Ha viszont nem adták ki a bibliát Frankfurtban, honnan származik LE LONG adata? LE LONG a kronológiai részben betűjellel utal forrásaira. Esetünkben a „B 19” jelzés szerepel, amely a források jegyzékében¹⁰ a „Bibliotheca theologica Pauli Bolduani, 4. Jenae 1614.” címre utal.

BOLDUANUS fenti műve — úgy látszik — mindeddig ismeretlen forrás volt nálunk, nem említi sem HARSÁNYI, sem SZTRIPSKY. Alkalmunk volt LE LONGnak ezt

¹ Adalékok Szabó Kárcly Régi magyar könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez. Bp., 1912. 60–1. l.

² Magy. Könyvszle. 1911. 58–9. l.

³ Bibliotheca sacra. 2. pars. Lipsiae, 1709. 374. l.

⁴ I. m. 513. l.

⁵ Johann Georg HAGEMANN: *Nachricht von denen fürnehmsten Übersetzungen der heiligen Schrift in andere Sprachen.* 2. Aufl. Braunschweig, 1750. 385. l.

⁶ Johann Bartholomäus RIEDERER: *Nachrichten zur Kirchen-Gelehrten- und Bücher-Geschichte.* 2. Bd. Altdorf, 1765. 18. l.

⁷ Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irmányai. Bp., 1898.

⁸ RMK I. 433.

⁹)_{2b} lev.

¹⁰ I. m. 146. l.

a fontos forrását a jénai egyetemi könyvtár példánya alapján megtekinteni. Ebben SZENCZI MOLNÁR bibliája *csak egyetlen kiadásban* szerepel: „BIBLIORUM Codex Ungaricus, a Casparo Carolo primum translatus, nunc vero secunda cura in lucem editus ab Alberto Molmár [sic!] Francof. 1608. in fol.”¹¹

A könyv megjelenésének helyeként tehát itt is Frankfurt szerepel. Vajon miért? Úgy gondoljuk, az alábbiak megmagyarázzák a kiadás helye körüli zavart. Georg DRAUDIUS *Bibliotheca exotica, sive Catalogus officinalis librorum peregrinis linguis usualibus scriptorum, videlicet Gallica, Italica, Hispanica, Belgica, Anglica, Danica, Bohemica, Ungarica etc.* c. művének¹² 219. lapján „Catalogus librorum Hungaricorum, qui Francofurti in bibliopoliis et officinis prostant” cím alatt két könyvet sorol fel. Az első: „Codex Bibliorum in linguam Ungaricam translatus. Prostat Francofurti apud Viduam Leuini Hulsii. in 4.”¹³

DRAUD nem közli ugyan a kiadás idejét, de HULSIUS halálának éve (1606) és DRAUD bibliográfiájának megjelenési időpontja (1610), valamint a hanai kiadás impresszuma¹⁴ nyilvánvalóvá teszi, hogy DRAUDIUS is a hanai kiadást regisztrálja. HULSIUS özvegye a könyv *kiadója* volt,¹⁵ ő viselte a kiadás költségeit, és mint könyvkereskedő egyúttal övé volt a kockázat is. Természetes, hogy DRAUD az ő nevét tünteti fel, mivel *Bibliotheca*-jával a frankfurti könyvkereskedők érdekeit kívánta szolgálni, amint a fentebb idézett fejezeteimben is érthetően megmondja. SZENCZI MOLNÁR is tekintettel volt kiadója érdekeire, ezért írja a biblia előszavában: „...intek itt és kérek minden serény könyvárosokat, hogy ennek akaratja ellen ez mi munkánkkal így ékesítetett könyvet másutt ki ne nyomtassák és az hasznot, a mellyet innét az ő árváival vár, az igazság szerint, tőle el ne fordítsák.”¹⁶

Feltételezhető-e, hogy BOLDUANUS adatát DRAUD könyvéből vette? Ha a két címléírást összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy az előbbi sokkal pontosabb és részletesebb. Az sem valószínű, hogy BOLDUANUS maga fordította latinra a magyar címet. Mindez arra mutat, hogy kell lennie még egy, BOLDUANUS *Bibliotheca*-jánál korábbi műnek, amely a SZENCZI MOLNÁR-féle bibliáról hírt ad. Ez nem lehet más, mint valamelyik 1608. évi *Messkatalog*, a frankfurti könyvvásárokon kapható könyvek jegyzéke.

Már SCHWETSCHKE statisztikai összeállításából,¹⁷ amely könyvcímeket sajnos nem közöl, kitűnik, hogy az 1608. évi vásári katalógusok felsorolnak egy magyar nyelvű protestáns theológiai művet.¹⁸ Nem kétséges, hogy ez a biblia, de tudnunk kell azt is, mit tüntet fel megjelenési helyként, és hogy a címet BOLDUANUS valóban ebből vehette-e?

¹¹ Paulus BOLDUANUS: *Bibliotheca theologica, sive Elenchus scriptorum ecclesiasticorum*. Jenae, 1614. 10. l.

¹² Frankfurt, 1610.

¹³ Tehát a könyv Levinus HULSIUS özvegyénél kapható Frankfurtban, de szó sincs arról, hogy ott is nyomtatták volna. TURÓCZI-TROSTLER József már korábban *Magyar könyvek Frankfurtban* (1625) c. cikkében (Irod. tört. Közl. 1936. 366–7. l.) közreadta a *Bibliotheca exotica* 1625. évi kiadásában szereplő magyar könyvek jegyzékét. Ebben szerepel a mi *Bibliánk* is, melyet a közreadó minden habozás nélkül az 1608. évi hanai kiadással azonosít. A frankfurti kiadás kérdését fel sem veti.

¹⁴ „Nyomtattatott Halbejus János által, Levinus Hulszius örökösinec költségével.” *RMK* I. 411.

¹⁵ „Ugyanezen istenes ember [Isaacus Genius] volt indítója az néhai cosmographus és könyváros Levinus Hulsistul maradt özvegy asszonynak, hogy az ez mi megújított könyvünket költségével kinyomtattatná és az ő könyves boltjából kiadná, mellyet meg is cselekedett az istenes asszony.” írja SZENCZI MOLNÁR bibliájának ajánlólevelében. *RMK* I. 411 (4a–b lev. (Kiemelés tölem. P. E.)

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ *Codex nundinarius Germaniae literatae bisecularis*. Mit einer Einleitung von Gustav SCHWETSCHKE. Halle, 1850.

¹⁸ *I. m.* 49. l.

Fenti kérdésekre a választ a *Catalogus universalis pro nudinis Francofurtensibus autummalibus de anno 1608 c. Messkatalog*-ban találjuk meg.¹⁹ A biblia az alábbi leírásban szerepel itt: „Codex Bibliorum Ungaricus a Casparo Carolo primum translatus, nunc vero secunda cura in lucem editus, ab Alberto Molnar Szenciense Ungaro, prostat Francofurti in Bibliopolio Hulsiano in 4.”

BOLDUANUS és a *Messkatalog* szövege — mint látjuk — szószerint azonos, előbbi azonban rövidített valamit és ez később „végzetes” zavart okozott.

Hátra van még a formátum megjelölése körüli zavar magyarázata. LE LONG a hanai kiadást negyedrétnek, a frankfurtit BOLDUANUS alapján folionak írja le. A *Messkatalog*-ban és DRAUDNÁL negyedrétnél szerepel. Maga SZENCZI MOLNÁR „közép formá”-júnak mondja könyvét az oppenheimeri kiadás előszavában.²⁰ Ez, DÉZSI szerint, „kiszivré” formátumot jelent.²¹ A vízjel elhelyezkedése és a hálónonalak bizonyossága szerint negyedrétnél, a szignaturák szerint azonban — az első ív kivételével — egy ívben 8 levél van. A könyv mérete valamivel nagyobb a szokásos negyedrétnél műveknél (24,5 × 18,5 cm), talán ezért írt BOLDUANUS foliót, ha ugyan nem egyszerű elírásról van szó.

Mindez, úgy véljük, meggyőzően bizonyítja, hogy SZENCZI MOLNÁR bibliafordításának nem volt frankfurti kiadása.

PÁLVÖLGYI ENDRE

Jezsuita tiltakozó írás 1707-ből. (Ismeretlen RMK nyomtatvány.) Az 1705. évi szécsényi országgyűlés határozata szerint a jezsuitáknak, amennyiben nem esküsznek hűséget a szövetségelt rendeknek, és nem szakadnak el az ausztriai rendtartománytól, el kell hagyniok az országot. Noha a rend egyik feltételt sem teljesítette, a törvény végrehajtása sokáig késlekedett. A szenátus időközben enyhített is szigorán, megengedte ugyanis, hogy a Kassán és Nagyszombatban tanító szerzetesek jelentős része helyén maradhat, taníthatja tovább az ifjúságot, de csak mint világi pap.

Ilyen előzmények után történt meg a jezsuita rendházak feloszlatása, utolsónak a nagyszombatió 1707. május 10-én. Az itt működő 77 rendtag közül 39-et utasítottak ki. A jezsuiták természetesen többször tiltakoztak a kiutasító végzés ellen. BERZEVICZY Henrik, a nagyszombati kollégium aligazgatója 1706-ban *Apologia pro innocentia Societatis Jesu* címmel nyomtatásban is kiadott egy ilyen természetű írást.¹ BERZEVICZY két nappal a nagyszombati feloszlatás előtt újabb tiltakozó írást terjesztett fel az esztergomi érsekhez. Eredményt ugyan nem várt tőle, de nem akarta, hogy a rend hallgatását esetleg beleegyezésnek vegyék. KATONA *Historia criticájában* teljes terjedelemben közli ennek szövegét és megjegyzi, hogy azt nyomtatás útján nyilvánosságra hozták.² A nyomtatvány maga azonban mindmáig ismeretlen volt.

A közelmúltban az Egyetemi Könyvtár töredékeket tartalmazó limbusanyagában sikerült rábukkanni erre az 1707-es kiadványra. A kétfelvelés, negyedrétnél nyomtatvány első öt sora közli a címet és keletkezést: „PROTESTATIO//SOCIETATIS JESU//

¹⁹ Mégpedig mind a frankfurti (Francofurti, impensis Sigismundi Latomi. E₄ lev. recto, 1–3. sor.), mind a leipzig (Leipzig, in Abraham Lamberg's Buchladen. A₂ lev. recto, 6–8. sor.) kiadásban. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani értékes segítségért Dr. JUNTKE-nek, Marienbibliothek Halle (Saale) és Dr. BURKARD-nak, Stadt- und Universitäts-Bibliothek Frankfurt a. M., akik az idézett *Messkatalogokból* a kérdéses címet számomra kikeresték és hozzám eljuttatták.

²⁰ RMK I. 434.)(2 lev. verso.

²¹ DÉZSI Lajos: *Szenci Molnár Albert*. Bp., 1897. 146. l.

¹ SZABÓ Károly RMK II. 2258. alatt említi, de egyetlen példány leőhelyét sem ismeri. DÖRNYEI Sándor közlése szerint a győri szeminárium könyvtárban megvan.

² 37. köt. 392–396. I.

Ratione exilii illius è Regno Hungariae, facta //coram Venerabili Archi-Capitulo Strigoniensi 1707.// Die 8. Maji.” Utána következik a szöveg megszakítás nélkül. A második levél rectojának alja és a versoja üres.

A kiadvány egyetlen dísze a szöveg iniciáléja, a négy sornyi helyet elfoglaló virágdíszes *R* betű. Az ebbe az iniciálé-családba tartozó betűk a nagyszombati nyomdának legtöbb XVIII. század eleji kiadványában megtalálhatók, így az *R* is MERCATOR *Nucleus Catecheticus*ában (RMK. II. 2425.). Ez még valószínűbbé teszi, ami a körülményekből amúgyis következtethető, hogy a nyomda-megjelölés nélküli kis mű csak Nagyszombatban készülhetett.

Az Egyetemi Könyvtárban RMK. II. 561/c jelzetet kapott.

A szöveg majdnem szóról-szóra egyezik a KATONA által közölttel. Attól csupán abban tér el, hogy megadja a benne levő szentírási és tripartitumi idézetek lelőhelyét, és két jelentéktelen szóval több van benne.

VÉRTESY MIKLÓS

A pozsonyi Magyar Hírmondó történetéhez. Az első magyar nyelvű hirlap történetével az eddigi sajtótörténeti irodalom összefoglaló művek keretében és részlet-tanulmányokban, adatközlésekben elég sokat foglalkozott. Így összeállították a szerkesztők névsorát,¹ s megemlékeztek a szerkesztőségi belső munkában részt vevő munkatársakról is. Működési idejük kezdeti vagy befejező dátuma azonban nem mindenütt pontosan került be az irodalomba, mert néhány adat elkerülte az eddigi kutatók figyelmét, a régebben helyesen rögzített adat feledésbe merült. Ezeknek kiigazítására teszünk itt kísérletet. Egyúttal szeretnénk néhány olyan munkatárs nevét is felvetni, akik eddig nem szerepeltek a magyar sajtótörténeti irodalomban.

RÁT Mátyás „belső munkatársának”, „segédszerkesztőjének” tartja a sajtótörténet SZACSVAY Sándort. Ez az adat JAKAB Elek *Szacsvay-életrajzából*² származik, onnan vette át minden SZACSVAYVAL is foglalkozó mű.

JAKAB állítását több — véleményünk szerint tévesen magyarázott — adatra alapította. Ezek a következők:

a) SZACSVAYNAK 1784-ben (közelebbi dátum nélkül) BENKŐ Józsefhez írott levele, melyben — többek között — ezeket mondja: „...feljebb szándékozó utamból itt maradván ennekelőtte 5 esztendőkkel, úgy fogtak el ezen hivatalra, épen, midőn az advocaturára felesküvendő lettem volna . . .” JAKAB ebből azt a következtetést vonja le, hogy SZACSVAY 1779-ben maradt Pozsonyban, mert RÁT a meginduló laphoz alkalmazta. SZACSVAY azonban csak azt mondja, hogy 1779-ben maradt Pozsonyban, bár tovább (Bécsbe?) akart utazni, s mikor már fel akart esküdni ügyvédnek, akkor került „ebbe a hivatalba”, vagyis a szerkesztői állásba. 1784-ben — mint alább látni fogjuk, — „szegény Magyar Deáknak” nevezik, tehát akkor állhatott az ügyvédi eskü előtt.

b) SZACSVAYNAK a *Magyar Kurirban*³ tett nyilatkozata: „Már 12 esztendők töltenek el azóta, mióta mi Magyar Kurirunk [vagyis maga SZACSVAY] a maga szülőtte földjén kívül, Hazájának, Nemzetének, Szüleinek és kedves Attyafiainak szemlélések nélkül idegen földön bujdosik.” JAKAB ezt úgy magyarázza, hogy SZACSVAYT 1779 óta pozsonyi, majd bécsi újságírói működése tartotta távol hazájától: Erdélytől, a Székelyföldről. Nem veszi azonban kellően figyelembe, illetőleg tévesen magyarázza a következő mondatot, amely szerint SZACSVAY „szinte 7 esztendeje pedig, hogy idegenek között-is

¹ DEZSÉNYI Béla: *A magyar hirlapirodalom első százada*. Bp. 1940. 45. l.

² *Szacsvay Sándor*. Figyelő, XI. k. 1881. 166. l.

³ 1790. 655–6. l.

Nemzetét híven szolgálja.” JAKAB értelmezése szerint SZACSVAY itt arra utal, hogy hét éve Bécsben dolgozik. SZACSVAY azonban csak 1786 második felében költözött Bécsbe. A mondat tehát csak azt jelzi, hogy SZACSVAY már közel hét éve szolgálja újságírással nemzetét. A JAKABOT megzavaró „idegenek között-is” kitétel az első idézett mondatall összekapcsolva nyilvánvalóan azt jelenti, hogy SZACSVAY Erdélyen kívül minden földet idegen földnek, az erdélyieken kívül mindenkit idegennek tartott.

c) RÁT Mátyás beköszöntőjében említi, hogy a lap nyelve „az alföldi és Tisza-melléki, de a Duna-mellékivel és erdélyivel elegyedett leszen.” JAKAB szerint RÁT azért „elegyíthette” a *Magyar Hirmondó* nyelvébe az erdélyit, mert annak ismeretében SZACSVAYRA támaszkodhatott. Ez a kijelentés azonban nyilván csak azt jelzi, hogy RÁT az irodalomban szereplő nyelvjárások közül egyikhez sem kíván mereven ragaszkodni, hanem a három legjelentősebbet megpróbálja „elegyíteni”. Különbön RÁT főmunkatársának egy alföldi vagy Tisza melléki személyt kellene feltételeznünk, mert ő maga Duna melléki, győri volt.

d) PATZKÓ kiadó-nyomdász 1783. dec. 6-i előfizetési felhívása, amelyben azt közli, hogy „eme hír közlő leveleknek meg iratások végett azzal a Férfiuval tette szövetségét, kit elbucuzásakor, már ez előtt egy esztendővel maga kivánt és ajánlott volt neki Ráth Mátyás.” JAKAB szerint RÁT SZACSVAYT ajánlotta utódjául. Ezt a tévedést azonban már CSAPLÁR Benedek⁴ kiigazította: a *Magyar Hirmondó* szerkesztését 1783 végén RÉVAI Miklós vette át, RÁT neki szerette volna átadni a lapot, azonban akkor az nem sikerült.

JAKAB Elek bizonyítékai tehát megcáfolhatóak, s van egy adat, amely igazolja, hogy SZACSVAY csak 1784-ben került a *Magyar Hirmondó* szerkesztőségébe. GYARMATHI Sámuel írja RÁDAY Cedeonnak szóló levelében 1784. június 24-én: „[Patzkó] megalkuvék Tállyaival a Német Ujság írójával, ilyen módon, hogy Tállyai adjon neki 1000 forintot az ujság hasznából, s a többi maradjon Tállyainak. Minthogy pedig Tállyai magyarul nem tud, tehát meg alkudott egy Szatsvay nevű szegény Magyar Deákkal, akinek ő elibe fogja szabni németül, hogy ez mit írjon magyarul.”⁵ SZACSVAYT tehát 1784-ben TÁLLYAI Dániel „fogta el ezen hivatalra”, s egy ideig a fent leírt módon együtt szerkesztették a lapot.

DEZSÉNYI Béla szerint⁶ 1784. július 3 és szeptember 25 között „ismeretlen” szerkesztette a *Magyar Hirmondót*. A fenti adat ismeretében a *Magyar Hirmondó* szerkesztőinek névsorában üresen maradt helyre TÁLLYAI Dániel és SZACSVAY Sándor nevét iktathatjuk. (SZINNYEI Rát-életrajzában szintén azt írta,⁷ hogy BARCFALVI SZABÓ után „ismeretlen szerkesztő csak negyed évig írta a lapot”. CSAPLÁR Benedek azonban éppen ennek az adatnak a kiegészítésére idézte a fenti levelet.)

Az első magyar hirlapok történetével foglalkozó művek eddig nem említették RÁT Pál nevét. Róla NÉMETH László győri tanár írt KAZINCZYNAK 1802. február 13-i levelében: „Ráth Pál győri fi a mostani Prédikátorunknak és a M. Ujságok szerkesztőjének, Ráth Mátyásnak testvére és az Ujság írásban követője. Ezen munkától, mi okból, nem tudom, eltávozván, Pestre ment és ott az Orvosi Tudományokra adta magát: de a mennyire tudom, még grádust sem kapott.”⁸ NÉMETH nem lehetett pontosan tájékozva RÁT Pál sorsáról, mert SZINNYEI⁹ ismer egy RÁT Pált, aki „orvosdoktor, szemorvos Pesten, győri származásu” és három német nyelvű pesti címjegyzéket adott ki

⁴ Révai Miklós élete. Bp. 1881–89. II. k. 415. l.

⁵ Idézi CSAPLÁR: I. m. II. k. 414. l. 3. jegyzet.

⁶ I. h.

⁷ Rát Mátyás. Figyelő, VIII. k. 1880. 290. l.

⁸ Kazinczy Ferenc levelezése. Bp. 1890–1911. II. k. 455. l.

⁹ Magyar írók élete és művei. Bp. 1891–1914. XI. k. 592. h.

1803 és 1805 között. SZINNYEI lexikonában szerepel egy másik RÁT Pál is, aki az első magyar színtársulat tagja volt, és egy színdarabot fordított németből 1794-ben. Ez feltehetően azonos a mi RÁT Pálunkkal, mert éppen a kilencvenes évekből nem tudunk semmit a sorsáról. RÁT Pál neve szerepel azon a jegyzéken¹⁰ is, amelyen SZÉCHÉNYI Ferenc nyilvántartotta, hogy könyvtárának katalógusát kiknek küldi meg: „Ráth Pál orvos, Pest” az első kötettől (1799) finom papírra nyomott példányt kapott. Erre a jegyzékre felvették azt is az egyes nevek mellé, hogy kinek milyen műveit ismerik. RÁT Pál neve mellett egy *Pokolbeli utazás* című munka szerepel, amelyet ma nem ismerünk.

Eddigi ismereteink szerint RÁT Mátyás után MÁTTYUS Péter szerkesztette a *Magyar Hirmondót*. MÁTTYUS nevét először SZINNYEI József közli *Rát-életrajzában*, forrásra azonban nem hivatkozik. Az első magyar újságokon általában nem szerepelt a szerkesztő neve, így az a lapból magából nem derül ki. Szerkesztőváltozásról azonban vagy a lelépő, vagy az új szerkesztő, esetleg a kiadó értesíti erről az olvasókat. 1783-ban semmiféle olyan közleményt nem találunk a *Magyar Hirmondóban*, amely (Révai fel-lépéséig) változásra utalna.¹¹ MÁTTYUS Péter pedig biztosan szerkesztette ebben az évben a *Magyar Hirmondót*, mert róla BENKŐ József is megemlékezik RÉVAI Miklóshoz 1784. február 13-án írott levelében,¹² amikor visszatekint a lap addigi éveire: „Örvendeztetett engemet a méltó ditséretű *Ráth Mátyás* Urnak nyelvünk gyalulása körül való mozdulatja; szeretnem kellett *Mattus* Urnak a hozz köttetett folytatását...” BENKŐ a *Magyar Hirmondónak* megindulásától kezdve egyik legszorgalmasabb levelezője volt (az éves mutatókat is ő állította össze), a szerkesztőkkel állandó kapcsolatot tartott fenn.

RÁT Pál tehát — ha csakugyan közreműködött a *Magyar Hirmondó* szerkesztésében, — bátyjának segítőtársa, esetleg segédszerkesztője lehetett.

DEZSÉNYI Béla szerint¹³ RÉVAI Miklós 1784. január 3-án vette csak át alap szerkesztését MÁTTYUS Pétertől. PATZKÓ Ágoston, a kiadó és nyomdász 1783. december 6-án kelt előfizetési felhívásában már közölte az olvasókkal, hogy az új évben új szerkesztő írja majd a lapot. RÉVAI Miklós, az új szerkesztő azonban már december 17-én megkezdte munkáját, amint a lapban maga írta: „Az Uj Író némü képen már előre is hozzá lát hivataljához. Hanem az Uj esztendővel teljesen reá adja magát.”¹⁴

A sajtótörténeti irodalomban nem szerepelt eddig GYARMATHI Sámuel neve sem. Róla pedig már első terjedelmesebb életrajzában azt olvassuk, hogy „Ráth Mátyás útnak indította kevés idővel az előtt az első magyar újságot, melyet Révai folytatott. A mi Gyarmathink is részt vett benne 1784-ben, mikor éppen a magyar korona Bécsbe felvitetett.”¹⁵ Ezt az adatot — több-kevesebb változtatással — GYARMATHI minden életrója átvette. SZINNYEI az adatot felületesen átfogalmazva azt írja: „Mikor Rát Mátyás az első magyar hirlapot, a *M. Hirmondót*, Pozsonyban 1780-ban megindította, ő is részt vett annak írásában, különösen 1784-ben, mikor a magyar korona Bécsbe felvitetett.”¹⁶ GYARMATHI azonban 1782-ig Bécsben tanult, akkor szerezte meg az orvosi

¹⁰ Magy. Könyvszle. 1927. 309. l.

¹¹ SZINNYEI a *Magyar írók élete és műveiben* (VIII. k. 892. h.) tévesen azt írta, hogy MÁTTYUS 1784-ben (!) csak 33 számot szerkesztett. Ez a tévedés azzal magyarázható, hogy a forrásul idézett, RÁTRÓL szóló tanulmányában a MÁTTYUSSAL foglalkozó bekezdés végén említi, hogy RÉVAI 33 számot szerkesztett 1784 elején.

¹² RÉVAI Miklós: *Elegyes versei*. Pozsony 1787. 255. l.

¹³ I. h.

¹⁴ *Magy. Hirmondó*, 1783. december 17.

¹⁵ KÁLLAI Ferenc: *Orvos Gyarmathi Sámuel Élete leírása*. Nemzeti Társalkodó 1832. I. k. 195. l. GYARMATHI legkorábbi életrajzát HORVÁT István jegyezte fel *Minden-napijába* (Irod. tört. Közl. 1913. 115–6. l.) GYARMATHI saját elmondása alapján. Ez az életrajz azonban igen vázlatos, s az újságírói működésre nem tér ki.

¹⁶ *Magyar írók élete és művei*. IV. k. 24. l.

oklevelet, s 1782 végén — 1783 elején ANDRÁD Sámuellel németországi tanulmányúton vett részt. Hazatérve RÁDAY Gedeon unokáinak nevelőjét helyettesítette, s így került Pozsonyba. Korábban tehát nem vehetett részt a lap szerkesztésében.¹⁷

A korona Bécsbe vitele 1784 áprilisában történt, akkor a szerkesztő RÉVAI Miklós volt. GYARMATHI és RÉVAI között jó volt a kapcsolat.¹⁸ RÁDAY Gedeon is GYARMATHIN keresztül tájékozódott RÉVAI irodalmi terveiről, s ajánlotta fel segítségét. Lehetséges tehát, hogy GYARMATHI RÉVAI-nak segített a *Magyar Hirmondó* szerkesztésében. CSAPLÁR Benedek azt írja: „A M. Hirmondó ápril havi számaiban észrevehető lankadás és néhutt a Révai stíljétől eltérő nyelvezet s írásmód láttatja, hogy már ekkor időnként más valaki működött az újságírói műhelyben.”¹⁹ Ez feltehetően GYARMATHI Sámuel volt. Hogy GYARMATHINAK valamilyen köze lehetett a laphoz, mutatja az is, hogy RÉVAI távozásakor PATZKÓ neki is felajánlotta a szerkesztői állást. GYARMATHI RÁDAY Gedeonnak többször is ír erről. Április 29-én még folyhattak a tárgyalások, mert így emlékezik meg az újságírásról: „A Révai Ur reám szállható Ujság írása még mind eddig is tsak álom, és valósággá nem vált, s talám azzá sem válik, hanem ha a dolgok igen nevezetes változást szenvednek.”²⁰ Június 24-én így tekint vissza az ügyre: „Nékem, a mint a minapi levelemben is említém, jó szívvel által adta volna az ujság írást, de hosszas, és megért fontolások után által látám, hogy ez igen hamar mulandó haszon lejend, és az én tzelommal nagyon ellenkező.”²¹

RÉVAI után a *Magyar Hirmondó* szerkesztését BARCZAFALVI SZABÓ Dávid vette át 1784. május 5-én. Ez a változás a lap közleményeiben nem szerepel, de BARCZAFALVI SZABÓ a szerkesztéstől való távozásakor írja magáról,²² hogy ő „ezen Magyar Hirmondó leveleknek, az idei harmintznegyedek Levéltől fogva máig való Írója” volt. BARCZAFALVI SZABÓ azonban erre az időre csak mellékfoglalkozásként vállalta el az újságírást, amint az ugyanabból a búcsúzó cikkéből kiderül: „...ezen Leveleimet tsak azon órában írhattam, a mikor egyéb terhes kötelességeimtől üresedhettem”. SZINNYEI szerint²³ BARCZAFALVI SZABÓ ebben az időben nevelésködött Pozsonyban. Munkájának megkönnyítésére azt kérte PATZKÓTÓL, hogy szerződtesen mellé segédszerkesztőt. PATZKÓ sokalta a kettős kiadást, ezért BARCZAFALVI SZABÓ megvált a laptól két hónapi szerkesztői működés után. Ekkor került sor a TÁLLYAIVAL történt megegyezésre, melyet már ismerítettünk. A *Magyar Hirmondó* körüli fenti eseményekről is GYARMATHI Sámuel RÁDAY Gedeonnak írott, s fentebb már idézett 1784. június 24-i leveléből értesülünk: „Az Ujság Író igen érzékeny háladatossággal vevé s olvasá Nagyságod bölts itéletét, és sajnálja nagyon, hogy tovább is nem lehet szerentséje oly szép ditséreteket nyerni, de ennek az oka a Patzkó fősvénysége, mert ő nem akarván ezen Buzinkai nevű (régí Doctor Buzinkai fia) Cancellistának érdeme szerint való fizetést adni, tehát, megalkuvék Tálylyaival...”²⁴ A levél szerint GYARMATHI a RÁDAY Gedeon és BARCZAFALVI SZABÓ közti közvetítő szerepet is ellátta, s lehet, hogy a szerkesztésben BARCZAFALVI SZABÓNAK is segített.

GYARMATHI nem fűzött nagy reményeket a TÁLLYAI-SZACSVAY közös szerkesztéshez: „Én már e két különböző alkattól öszvérnél egyebet nem várhatok. Félő, hogy

¹⁷ M. NAGY Ottó: *Gyarmathi Sámuel élete és munkássága*. Kolozsvár 1944. 15–16. l.

¹⁸ CSAPLÁR: *I. m.* II. k. 133–34. l. és a II. k. 403. l. 7. jegyzetében idézett RÉVAI-levelet.

¹⁹ *I. m.* II. k. 130. l.

²⁰ Idézi CSAPLÁR: *I. m.* II. k. 414. l.

²¹ L. 5. jegyzet.

²² *Magy. Hirmondó*, 1784. 49. sz. 415. l.

²³ *Rát Mátyás*. Figyelő, VIII. k. 1880. 291. l.

²⁴ L. 5. jegyzet.

e szép dolognak e rossz német fősvénysége miatt vége szakad.” A kettős szerkesztés valóban nem tartott sokáig: szeptember 25-étől SZACSVAY önállóan folytatta tovább a szerkesztést.

DEZSÉNYI Béla szerint²⁵ SZACSVAY távozása után, 1786. május 13-án mindjárt BARCZAFALVI SZABÓ Dávid vette át a *Magyar Hirmondó* szerkesztését. BARCZAFALVI SZABÓ azonban beköszöntőjében azt írta: „A *Magyar Hirmondó* eddigi érdemes írója már kiki tudja, hogy öt vagy hat héttől fogva nem az, a ki eddig volt. Azóta egyszer egy, máskor más, néha három is írta... A mostani író negyed nappal ez előtt vállalta el...”²⁶ BARCZAFALVI SZABÓ tehát csak június 21-től szerkesztette a *Magyar Hirmondót* 1786-ban, május 13 és június 21 között pedig több — egyelőre ismeretlen — újságíró működött.

DÖRNYEI SÁNDOR

Országos Nemzeti Könyvtár-építő mozgalom a reformkor elején Zalában.

A Zala megyei Tanács Megyei Könyvtára fennállásának öt éves évfordulója alkalmából a helyi Állami Levéltárban végzett kutatásaink eredményeként olyan dokumentumokra bukkantunk, amelyek joggal tarthatnak számot a magyar szocialista könyvtártudomány művelőinek érdeklődésére. Eredeti levelek, megyegyűlési határozatok, emlékiratok stb. bizonyosága szerint a történeti Zala megye egykori székhelyén, Zalaegerszegen reformkori magyar íróink, táblabíráink, haladó szellemű főuraink kezdeményezésére 1826-ban *nemzeti mozgalom indult közkönyvtár felállítására érdekében*, melyet kezdeményezői, — FESTETICS László, a keszthelyi főúr, KISFALUDY Sándor, a költő, a fiatal DEÁK Ferenc, BATHYÁNY Fülöp, ZICHY Károly, INKEI Imre és János, CSÁNY László, később a szabadságharc vértanúja és nem utolsó sorban SKUBLICS Károly zalaszentbalázsi birtokos, valamennyien Zala megye táblabírái, — olyan országos mozgalomnak szántak, mely arra lett volna hivatva, hogy az osztrák elnyomással szemben erősödő magyar reformmozgalomnak újabb kulturális frontot építsen ki az autonóm megyék „alkotmányos sáncai” mögött.

A mai Helikon Könyvtarat és a Georgikont alapító FESTETICS György keszthelyi főúr fia, László, az alábbi levelet intézte a Zalaegerszegen 1826. évi március hóban összeült megyegyűléshez:

„Tekintetes Nemes Vármegye!

Az Országul öszvegyült Tekintetes Karoknak és Rendeknek nyilván odamegyen törekedések, de Hazánknak dísz és boldogsága is megkívánja, hogy abban a Tudományok terjesztésének és az e végre szolgáló Intézetek ezen eszközésbe vetessenek. Ezen módok közül kiváltképpen czélerányos az, ha a Jurisdictionoknál, ugymint a *Nemes Vármegyékben és Szabad Királyi Városokban mindennél egy Nemzeti Könyvtár állítatnék fel*. Én tehát a Hazai tudománybeli csinosodást tehetségemhez képest előmozdítani kívánván, azon Ajánlást tészem a Tekintetes Nemes Vármegyének, hogy, ha kebelében egy Könyvtárnak felállítását meghatározandja, Két ezer forintokat ezüst pénzben ezen Könyvtárnak első zsengejére, — amidőn a Könyvtár öszve állítására készültek létezni fognak, fizetni kész leszek: ezen Ajánlásom eránt szándékomat abban állapítván meg, hogy a Könyvtár számára olly könyvek, vagy kézírások szereztessenek, mellyek a Magyar Törvényt, Históriait, vagy Nyelvet tárgyazzák. Egyszersmind pedig kérem a Tekintetes Nemes Vármegyét, hogy ha ezen ajánlásom kedvezést nyerend, annak javallása végett, hogy melly könyveket, vagy kéziratokat kellessék a Tekintetes Nemes Vármegye Könyvtára számára megszerezni, egy Kiküldött-

²⁵ I. h.

²⁶ *Magy. Hirmondó*, 1786. június 21. 401—2. l.

séget nevezni méltóztassék, mely a megveendő könyvek vagy kézírások eránt Véleményét a Tekintetes Nemes Vármegyének bővebb elhatározásnak okáért bényujtsa." (Melléklet az 1826. évi március 13-i zalai megyegyűlés jegyzőkönyvéhez, 540. sz.).

A megyegyűlés egyhangú lelkesedéssel fogadta el a javaslatot is, az ezüst forintokban tett felajánlást is; egyidejűleg felhívással fordult a megyei birtokosokhoz a nemes példa követésére. 1826. szeptember 8-án az őszi megyegyűlés a már öregedő sümegi táblabíró-költő, KISFALUDY Sándor elnökletével „könyvtári bizottmányt” küldött ki a közkönyvtár ügyének továbbvitelére, egyben köszönettel fogadta KISFALUDY Sándor bejelentését, melyben száz kötet könyvét ajánlja fel a zalaegerszegi Nemzeti Könyvtár számára.

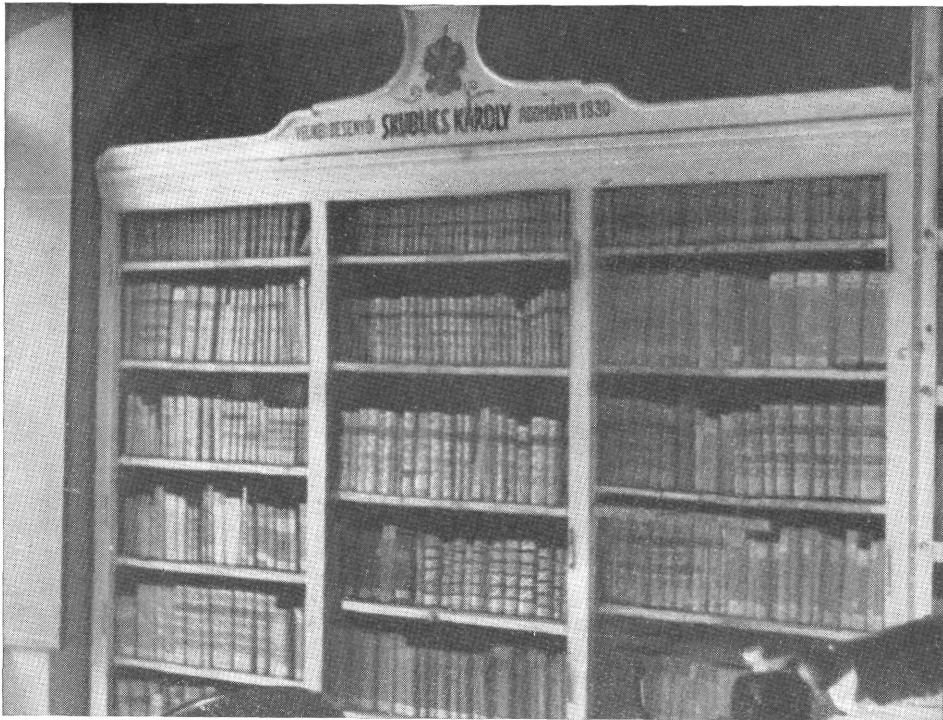
Az országos akció Somogy megyében is nagy lendülettel bontakozik ki az ott ugyancsak birtokos FESTETICSek támogatásával. 1828-ban „Olvasó Társaság” alakul Kaposvárott, és a kinyomatott alapszabályt FESTETICS László megküldi KISFALUDY Sándornak, hogy Zalában ugyanilyen keretek között szervezzék meg a felállítandó közkönyvtár baráti körét. Közben a megyei gyűjtés is szépen halad, FESTETICS László ollári birtokáról 150 ezer téglá szállítását helyezi kilátásba a zalaegerszegi közkönyvtár épülete céljára, helyét is kijelölik már: a régi megyeháza udvari traktusán, az ún. „fegyverház” (kvartélyház) és a forspont-fogatok istállóépületei között.

Az 1831. évi augusztus 8-i zalai megyegyűlés új lendületet ad a közkönyvtár-építési mozgalomnak. SKUBLICS Károly táblabíró felajánlja családi könyvtárát a hozzá tartozó almáriumokkal együtt a zalai első közkönyvtár céljára. A kora viszonyai között rendkívüli műveltségű zalaszentbalázi birtokos gesztusát még azzal is megtetézi, hogy a könyvgyűjtemény szakszerű kezelésének biztosítására 600 ezüst forintot ajánl fel, amelynek kamataiból egy könyvtáros és egy könyvkötő-mester közreműködése is biztosítható. Fennmaradt írásbeli kötelezvénye, sajátkezű írásával a következőképpen intézkedik:

— „Alább írt ezennel tudtára adom mindeneknek, a kiknek illik, hogy bizonyos máj napon költ Állapitmányomnak következtében és értelme szerint adóssa vagyok ezen Tettes Nemes Zala Vármegyei Karoknak és Rendeknek egy általam ajándékozott Könyv Gyűjteménynek fent tartására. Azon Állapitmányomban kitett Történetnek esetére pedig Várségbeli Atyámfiainak, Tettes Skublics Fámiliának 600 frtokkal, azaz Hatszáz forintokkal, Ezüst Huszasokban számlálván, magamat és Örököseimet kötelezván, azon naptul fogva, melyben az T. N. Zala Vármegye az tőlem néki ajándékozott könyveket által veendi, mind addig, még ezen Hatszáz forint Tőkepénz általam, vagy Örökösím által le nem fizettetik, annak törvényes, száztúl járandó hat forint kamatját esztendőnkint a T. N. Vármegyének lefizetni: — ellenkező esetre szabadságot adok az irtt T. N. Vármegye Közönségének ezen fent kötelezett Tőkepénzt, törvényes kamatjával edgyütt a törvényes uton rajtam, vagy Örökösímen Értékembül szabad választása szerint meg venni. Melynek erejére adtam ezen saját kezem aláírásával és élő petsétemmel meg erősített Leveletem. Költt Zala-Egerszegen, Kiss Asszon Havának 8-ik napján, 1831.”

(Jegyzet az iraton, alul: „N. B. : által vezetett a Könyv Tár Sz. Balázson 29^a Aug. 833. juxta Contra Reverseseles Spectabilis Dni Donantis, penes Arti G. B. 1^a May 832.” (Iktatószám: 1168.) Az ügyirat felzetén: „Obligatio Fundationalis de Bibliotheca Carolo-Skublisciana. Ad. No. 1974. 8°. Aug. 831.” Későbbi kézírással jegyzet a felzetén: „Az Originalis a Vasas Depositum Cassában van”. Az egykori jegyző nyilván szórakozott volt, mert a megjegyzését az eredeti okmányra vezette rá.)

Az adományozó SKUBLICS Károly kezeírásában fennmaradt az első zalai közkönyvtár állományjegyzéke is. A közkönyvtár eszerint 790 műből állott, 1954 kötetben, német, francia, latin, olasz és magyar nyelvű kiadványokból, diszes fél- és egészbor-

1. kép

kötésben. A gyűjteményhez tartozott egy földi és egy égi globus is, kompasszal, továbbá több kép (metszet), keretben, valamint „egy 2 és egy 3 osztálú könyves Almárium, Barkótzafából, elzárható öveges ajtókra, kultsokkal és Pléhekkal”. Az utóbbi 3 „osztálu” barokk-almárium ma is a zalaegerszegi Állami Levéltár letéti őrizetében van (1. 1. kép) : furfangos zár-rendszere szerint a középső zárja nyílik kulccsal: a többi a már kinyitott középső ajtó nyílásán át hozzáférhetővé váló rekeszek oldal-elhelyezésének megnyitásával működik. A könyvállomány egy 1861-ben kelt hivatalos megyei kimutatás szerint akkorra 1253 kötetre olvadt le, mint azt KERKÁPOLY Balázs megyei hites levéltárnok az eredeti lajstrommal való egybevetése alapján megállapítja. Zala megye könyvtári bizottmánya 1836-ban száz példányban az állomány katalógusát is kinyomattatta 21 merített árkus-papír felhasználásával. Egyidejűleg nyomtatott kölcsönzési „Kötelezés”-eket is adtak a könyvtári állományt kezelő levéltáros rendelkezésére (1. 2. kép) : annak kiállítása nélkül senki – törvényesen – könyvet a könyvtárból el nem vihetett.

Közben a közkönyvtári építési akció javára is gyűltek a pénzadományok, ami arra készítette Zala megye vezetőit, hogy 1845-ben megterveztesse a megyeház udvarán álló kvártély-ház átépítésével felépíteni szándékolt könyvtári épületet. BRUNNER József zalaegerszegi építőmester fennmaradt tervei szerint a klasszikus homlokzatú, magasföldszintes könyvtáreépület megépítésének összes költsége 3612 p.frt.-ot tett volna ki : ezzel szemben 1846. június 13-ig csupán 2200 p.frt. gyűlt ténylegesen össze, miután FESTETICS László a felajánlott 2000 forintnak csak a kamatait fizette be, a SKUBLICS-féle 600 p.frt. sem folyt be a megye kasszájába ; még a kamatai is csak az érdekelt könyvtáros sürgetésére. Ettől függetlenül érdekes a kimutatás, amelyet

Kö t e l e z é s.

Alul irtt ezennel megemérem, hogy T. N. Zala Vármegyének Könyv-Tárából a' mái kitett napon és esztendőben től 's nyelven írott, szerzett, vagy fordított, esztendőben, helyen nyomtatott munkát darabban, formában, kötésben olvasás végett a' N. Vármegye által rendelt Gondviselő Urtól által és kivettem, kötelezván magamat 's minden maradékimat, hogy én a' fellyebb leírtt könyvet vagy könyveket a' N. Vármegye által megállapított határ idő, u. m. holdnap vagy holdnapok alatt minden legkevesebb hiba, vagy fogyatkozás, elmotskolás, beleírás, és megrontás nélkül vissza fogom a' Könyv-Tárba állítani, ha hogy pedig akár véletlenségből, akár pedig gondatlanságomból azon könyvben hiba, vagy rongyolás történe, vagy azt el is veszténém, helyette tulajdon költségemen mást megszerzek, 's hasonló kötésbe a' Tárba beadok, még azon esetben is, ha hogy az olvasás végett nekem költsönözött könyv több részekből állana, az egyikben okozott hibáért az egész munka' árát megtéríteni, azon esetre pedig, ha a' megtérítéstől vonakodnék, a' T. N. Vármegyének teljes szabadságot adok, hogy egy Fő Sz. Bíró Ur által kiadandó Commissió mellett egy N. Vármegye Esküttje akár hol a' N. Vármegye' kebelében találandó minden vagyoniából szabad választás szerint azon könyvek' árát tústénti végrehajtás által, minden előre való ítézés és per nélkül, megvehesse, 's a' Könyv-Tárnak elégséget szerezzon. Kelt Z. Eggerszegeu holdnap' napján, 18 -dik esztendőben.

2. kép

KOPPÁNY Ferenc fő adószedő állított össze a megyegyűlés számára az adakozókról. A már ismert neveken kívül BATTHYÁNYI Fülöp 100, ZICHY Károly 100, ESZTERHÁZY Károly 100, PUTEÁNI József 100, az INKEYEK 70, a zágrábi káptalan 20, a muraközi járás 16, a lövői járás közönsége 13, GYÖMÖREY Gáspár 20, KISFALUDY Sándor és DEÁK Ferenc 10—10, CSÁNY László, NEDECZKY Lajos, SÉLLYEI Elek 5—5 ezüstforint felajánlással szerepelnek többek között a listán, míg CSERTÁN Sándor 20 frt. évi kamatját életfogytiglani fizetésre ajánlotta fel a közkönyvtár javára.

De a lelkes adakozók nem mind fizették be ténylegesen a felajánlott összegeket, másfelől pedig a már befizetett adományok kezelésével a megyegyűlés a „nemesi pénztárt” bízta meg azzal, hogy adja ki jó kamatra. 1848. február 21-én jelenti CSILLAGH Lajos alispán, hogy a megye kasszájában csak 1462 frt. összeg mutatható ki a közkönyvtári alap nyilvántartásában, holott 3612 frt. kellene az építkezés megindításához. Ugyanekkor szorgalmazták Bécsben a régi megyeháza átépítését is, amely célra több, mint ötezer ezüstforintot gyűjtöttek össze Zalában. Még nagyobb baj volt, hogy a régi kezdeményezők, a könyvtárépítési mozgalom vezetői sorra elköltöztek ez árnyékvilágból, így FESTETICS László, KISFALUDY Sándor, SKUBLICS Károly. A forradalom távoli morajai hőmpölyögtek a „régí jó táblabírák” lassan mozduló zalai világa felé: aztán az 1848—

49-es szabadságharc dicsőséges égzengésében csak a csataterék viharadarainak szavát hallgatta a nemzet. Végül eljött az összeomlás, a fegyverletétel, és utána még könyörtelenebbül szorult össze az osztrák zsarnokság fojtogató keze. A nemzeti közkönyvtár építéséről álmódó öreg okiratokat elnyelték a levéltári polcok papírrengetegei.

JAKAB GÉZA — NÉMETH LÁSZLÓ

Zichy Mihály Igor-ének illusztrációi. 1854-ben jelent meg Pétervárott az *Igor-ének* a fiatal Nikoláj Vasziljevics GERBELJ feldolgozásában és hosszabb bevezető szövegével. A kiadvány négy illusztrációjának rajzát 1853-ban egy ifjú magyar művész, a huszonhatéves ZICHY Mihály készítette.

ZICHY Mihály ez időben pétervári küzdelmes életének nehéz napjain már túljutott. Mint LONA nagyhercegnő házi rajzanítója érkezett 1848 kezdetén Pétervárra; alig egy évvel később már nagy nélkülözések közepette élt. De 1853-ban sokat javított anyagi helyzetén: WEIDLINGER fotográfusnál volt biztos kenyérkeresetet jelentő állása, hol mint fényképretusőr dolgozott. E munkája közben felfigyelt a *Szovremennikre*, a forradalmi demokraták szavára. Megbarátkozott Pétervár haladó művészeivel, íróival, értelmiségével, akiknek barátsága egész életpályájára kiható élményeket jelentett. Ez időben ismerkedett meg az alig egy évtizede halott LERMONTOV költészetével is, s ez ugyancsak egész életére kiható élmény volt. LERMONTOV műveinek ismeretében is egyre fokozódott benne az érdeklődés a Kaukázus, Kelet népei és a középkor iránt. Érdeklődésének döntő lökőerőt magyarsága és hazafias gondolkodása adott. Kelet s a középkori Oroszország iránti érdeklődésével a magyar őshaza utáni vágyakozása s az erre vonatkozó titkok földériteése találkozott. Alig néhány évvel ZICHY Pétervárra érkezete előtt egy másik magyar járt az orosz fővárosban. Útjáról és sikereiről ZICHY még a nagyhercegnői udvarban értesülhetett. Ez a honfitársa REGULY Antal volt, aki tudományos felkészültséggel kutatta az ősmagyarság előtörténetét, a magyar nyelv eredetét orosz földön: vogul szótárt készített, vogul énekek gyűjtése mellett csuvas, cseremisiz anyagot gyűjtött. ZICHY-t a Kelet és a régmúlt felé fordulásaiban nemcsak REGULY Antal példamutatása, de a másik nagy magyar előd, a világhírű nyelvész, a Tibet-kutató KÖRÖSI CSOMA Sándor hagyománya is buzdította. A HABSBERG elnyomatás és gyarmatosítás ellen védekező magyarság fokozottan érdeklődik a régi múlt hagyományai és az őshaza iránt. A szabadságharc leverése után, az elnyomatás korszakában ismételten jelentkeznek a magyar művészetben és irodalomban egyaránt a régi mondák, az ATTILÁTÓL való származás, a régi hősi múlt felelevenítése. ZICHY nemcsak szenvedélyesen gyűjtötte a népművészeti emlékeket, de volt egy vaskos vázlatkönyve, melyben élete végéig több ezer népviseletet örökített meg: „a magyar, orosz, tatár népek s ezek rokon fajainak ruházatát, fegyvereit, ékszerait”¹

Pétervári tartózkodása ötödik évében, 1852-ben jelentkezik s veszi kezdetét ZICHY művészetében a harcokkal teli keleti témák ábrázolása. A magyar szabadságharc eltiprása után fokozott érdeklődéssel figyelt Kelet felé, a SAMIL vezette kaukázusi hegylakók függetlenségi harcaira. Ekkor kezd hozzá a majd litográfiákban megjelenő híres *Kaukázusi jelenetek* rajzainak készítéséhez, melyeken forróvérű, heves küzdelmeket, harcokat örökített meg. Ezekhez a rajzokhoz — amint említettük, — nagy ösztönző erővel járulhatott LERMONTOV költésze. A *Kaukázusi jelenetek* vizsgálata azonban nem egy esetben erősíti annak feltételezését is, hogy ZICHY nemcsak LERMONTOV irodalmi alkotásainak került mélyebb hatása alá, de ismerhette LERMONTOV grafikai műveit is.

¹ LOVAS L.: *Látogatás Zichy Mihálynál*. Művészet. 1902. 252. 1.

LERMONTOVnak egyik legszebb rajza *A Valerik melletti ütközet egyik epizódja*,² amelyet halála előtt egy évvel, 1840-ben készített. E művén a sebesültek és holttestek fölött dúló közelharc drámai epizódjának szenvedélyteli felfogása és mozgalmassága, a levegőben felvillanó szablyák lendülete, továbbá a kaukázusi harcok halálraszánt ellenállásának érzékeltetése a cári katonasággal szemben, kapcsolatot mutat ZICHY művészi felfogásával az ötvenes években készült kaukázusi rajzaiban. ZICHY nem egyszer folytatta fejlett és virtuóz módon LERMONTOV művészi elképzeléseit, felfogását és meglátásait nemcsak a csatajelenetek és a kaukázusi tájak rajzolásakor, de a lovak ábrázolásaiban is. ZICHY, miközben szenvedélyesen foglalkozik a *Kaukázusi jelenetek* rajzaival — az orosz arisztokrácia igényeinek kiszolgálása és fényképrepusítói robotmunkája közben —, egyre nagyobb érdeklődéssel fordul az orosz irodalom és az orosz nép felé. Elmélyed az orosz nép hősi eposzának, az *Igor-ének*nek tanulmányozásába, feltételezhetően Nikoláj Vaszilievics GERBELJ segítségével. A hősi eposz szövegének alapos ismeretében, a régi korok viseleteinek, fegyvereinek és hangszereinek tanulmányozásával 1853-ban négy illusztrációt rajzol az *Igor-ének* új kiadása számára. Latin betűkkel *Zichy 1853* jelzés olvasható a mű 1854-ben megjelent első kiadásának négy metszetén. De az utóbb megjelent kiadásokban, így például az 1876-ban megjelent ötödik kiadásban ZICHY illusztrációin az eredeti aláírást és évszámot elhagyták, helyettük írott cirillbetűkkel olvasható ZICHY neve. — Ez ötödik kiadásban — de lehet, hogy az általam nem ismert korábbi kiadásokban is — elhagyták ZICHY második illusztrációját, s a művésztől csak hármat közöltek, noha a kiadás képeinek számát hatra szaporították. A három új illusztrációt sokkal kisebb művészi felkészültséggel A. J. CHARLEMAGNE készítette, ki ZICHY barátja volt. A hetvenes években, amikor ZICHY végleges szándékkal elhagyta Pétervárt, s Párisban élt, vele levelezést folytatott.

ZICHYnek az *Igor-ének*hez készített eredeti rajjai nem ismeretesek. Az illusztrációk metszeteit, jelzésük szerint az *Imp. Lith. de Munster* készítette, ugyanúgy, mint a *Kaukázusi jeleneteket* is. Az *Igor-ének* illusztrációinak alapja színezett; sötétebb okkersárga vagy halványabb sárgásszürkés színnel. Szokás volt ekkor, hogy különösen a fametszeteket a papírtól clütő sárgás színezetű alapra nyomták. Az *Igor-ének* ZICHY-illusztrációin azonban nem erről van szó: az illusztrációknak ugyanis nem egyöntetűen s teljes egészében színezett az alapja. ZICHY e művein az alap színezése szerves tartozékává válik a kompozíciónak. Az alap sötétebb színével ZICHY az illusztrációk felső részében minden körvonalazás nélkül szaggatott felhőket festett, sőt így ábrázolta az elsötétedett napkorongot is. A metszetek, kissé nyersebb és keményebb technikai kivitelezésük következtében, nehézkesebb jelleget kaptak. De az árnyékolások vastagabb párhuzamos vonalakkal képezett metszésük ellenére is bizonyítják ZICHY rendkívüli rajztudását s lehetetfinom vonalvezetését.

Az *Igor-ének* illusztrációinak készítésekor ZICHYt természetesen az ősi orosz történelmi idők költészete s megkapó, kifejező művészi lírája vonzotta elsősorban. De az orosz történelmi idők eseményein keresztül a Keletről jött honfoglaló magyarság és a kievi fejedelemséggel kapcsolatot tartott ÁRPÁD-házi magyar uralkodók élete és emlékei is feléledtek benne. Az *Igor-ének* keletkezésekor s IGOR fejedelem idejében még élt az oroszoknak a magyarsággal való kapcsolatai. A kievi fejedelemségnek a magyar királyokkal való kapcsolatait ZICHY jól ismerhette. Az *Igor-ének*ben fellelhetők a magyarságra utaló motívumok, s ZICHYt minden bizonnyal érdekelték az *Igor-ének* e vonatkozásai is. Az *Igor-ének*ben az orosz fejedelmek széthúzását éneklő sorok ugyancsak emlékeztethették őt azokra a testvérharcokra és viszályokra, amelyek a XII. században

² Képét I. B. A. Манюилов: История русской литературы. Том. VII. отдельный оттиск. Лермонтов. Москва—Ленинград, 1955. 363. 1.

a magyar történelemben dúltak. Felfigyelhetett azokra a sorokra, amelyekben az énekes IGOR herceg apósának, JAROSZLAV halicsi fejedelemnek a segítségét kéri KONCSÁK és a polovec hadak ellen, hiszen JAROSZLAV volt az, aki eltorlaszolta a Duna kapuját is, így zárta el a magyar király útját. Másutt a híres magyar lovacról olvashatott, midőn SZVJATOPOLK azt a parancsot adta, hogy a csatában legyőzött apját hozzák „két ugor poroszka ló között a szent Szofijába.”³ De bizonyos, hogy e sorok olvasásakor ZICHY elsősorban nem az idomított magyar lovak fölött érzett büszkeséget. A magyar lovak említéskor Kiev és a Szófia katedrális ZICHYben minden bizonnyal ugyancsak a régmúlt történelem magyar vonatkozású lapjait idézte. Hiszen Kiebben, BÖLCS JAROSZLAV udvarában több mint egy évtizeden át nevelkedett I. ANDRÁS magyar király, akinek felesége BÖLCS JAROSZLAV leánya volt. És Kievből, amint a Szófia katedrális is a maga patinás szépségében ugyancsak sokatmondó lehetett a magyar művész számára. A Szófia keskeny ódon lépcsőinek falát díszítő freskók páratlanok a maguk nemében. Festőjük a XI. században nemcsak a fejedelmi udvar palotáját s az ünnepségeket, szórakoztató játékokat figyelő fejedelmi nézőket örökítette meg, de erőteljes kifejező hangsúllyal és meglepő, friss realizmussal magukat a szórakoztató művészeket, a cirkuszi szórakoztatások látványosságai közepette. Amint a XI. század e kiváló festője, aki művésztétel nemcsak az egyház szentjeinek és a fejedelmi személyek megfestésének áldozott, hanem megörökítette a fejedelmi udvarok szerény mulattatóit, komédiárait, úgy ZICHY az *Igor-ének* illusztrálásakor minden tehetségével elsősorban is a nagy hősköltemény énekes dalnokának, a régmúlt e nagy költőjének áldozott. A kiadvány első illusztrációján nem a hősköltemény szövegét akarta megeleveníteni, hanem nagy művészi felkészültségével a halhatatlan költőnek az ismeretlenségből előködlő alakját kívánta életrekelteni. Így az első illusztráció korántsem csak illusztratív jellegű. Ha tetszik, inkább felirat nélküli címlapként hat. Nyilván ily céllal, ily elgondolással készítette művésze. Amint nem is szövegillusztrációként van elhelyezve a kötetben, hanem GERBELJ bevezetése előtt található.

Száraz faágak keretében, kavicsos, kopár talajon emelkedő kis sziklán ül a hősköltemény költője, amint az alkotás forró tűzében népi hangszerének hangjai kíséretében megelevenednek előtte IGOR hadjáratának drámai eseményei és főszereplői. A drámaisággal, izzó hévvel rajzolt dalnok jelenti ekkor a valóságot, míg a képzeletében megelevenedő s csak körvonalakkal rajzolt hősök már az eposz költői világába vezetik a szemlélőt. Az *Igor-ének* tudvalevően régi kiváló dalnokokat s krónikásokat említ, mindenekelőtt és elsősorban a példamutató BOJÁNT, a „régidők fülemiléjét”, aki a képzeletében csapongva énekelné most meg IGORRÓL szóló dalát. Az a BOJÁN, aki a költő szavaival:

„.....nem tíz sólymot
eresztett a hatyü-csapatra,
nem ám, de bűvös ujjait
rakta az élő húrokra,
azok pedig zengtek dicsőséget a fejedelmeknek”.

És ZICHY a hőskölteményben példaként idézett BOJÁNRA vonatkozó jellemzés nyomán, annak elképzelésében keltette életre az *Igor-ének* halhatatlan költőjének alakját;

³ Az *Igor-énekből* vett idézeteket KÉPES GÉZA fordításában közlöm. — A magyar kutatásban és irodalomban 1858 óta ismeretes a hősköltemény, és azóta többen is foglalkoztak vele. Legújabban, elsősorban a magyar jökulátorok problémájának szempontjából, bővebben KOROMPAY Bertalan foglalkozott: *A jökulátorkérdés az Igor-ének és más orosz párhuzamok megvilágításában* című tanulmányában. Filológiai Közöny, 1955. 309—332. l., 1956. 61—77. l.

az eposz nagy költőjének, az öreg dalnoknak alakjában valóságos embert mintázott meg, az orosz népnek egyik névtelen, daloló fiát. Erre utal a művésznek egy ez időben készült és a Tretyakov-képtárban őrzött rendkívül finom és kifejező *Harmonikázás* c. rajza. Ezen egy orosz falu vastag gerendás viskójában a saját korának egy népi dalnokát rajzolta le. Harmonikázva, dalolva mesél az egyszerű muzsik, egy ifjú leány s asszony szeretetétől övezve. ZICHY e kicsiny rajzon könnyed, odavetett vonalakkal dolgozott, munkája mégis kifejező és igaz. Mély átéléssel fejezi ki az elnyomott orosz népnek költészetben, dalban, muzsikában élő világát, amint ennek érzékeltetésére törekedett az *Igor-ének* költőjének megrajzolásakor is. *Harmonikázás* című kis életképén, az orosz művészekhez hasonlatosan (rezte, látta és örököltette meg az orosz népet. És az *Igor-ének* költőjének rajzában ZICHY követte a költő elődjéről, BOJÁNRÓL szóló jellemzést, s ezt kiegészítette a maga személyes élményeivel. A harmonikázó muzsik ZICHY képzeletében átalakult a középkor egyik népi dalnokává, aki harmonikája helyett a régmúlnak immár egy elfelejtett hangszerén, a citerán játszik.

Az *Igor-ének* további illusztrációin mindenkor IGOR harcos és dicső cselekedeteit ábrázolta ZICHY: de nem beszélt a kudarcokról, amint a fejedelmek széthúzásáról és a viszályokról sem. Az első illusztráción kívánta érzékeltetni mindazt, amivel a további illusztrációkon nem foglalkozhatott, és amit nem fejezhetett ki, noha ezek a hőskötemény jellemző motívumait és gyakran legszebb elbeszélő részeit alkották. Így az eposz dalnoká előtt halvány körvonalakban első helyütt maga a hőskötemény hőse, IGOR herceg jelenik meg, amint rövid szablyájával elszántan előre mutat. De mellette már ott áll a férjéért aggódó hitves, a polovec seregek elől Putyival várába menekült JÁROSLAVNA. JÁROSLAVNÁNAK a várbástyán elzokogott, férjéért könyörgő sirlalma az eposz egyik legmagasztosabb lírával megírt fejezete. E sorok mindenképpen méltóak lehettek volna arra, hogy ZICHY illusztrálja, — de úgy látszik, ez a megadott keretek között már nem volt megvalósítható.⁴ Ezért választhatta ZICHY azt a virtuóz megoldást, hogy a kétségbeesett hitves az első képen, a költő képzeletében jelenjék meg: itt az „ellenséges” szél lobogtatta öltözékében, két kezét összekulcsolva könyörög JÁROSLAVNA, az ég felé fohászodván. JÁROSLAVNA mögött egy kemény arcú vitéz alakja tűnik elő, nyilvánvalóan IGOR fivére, VSZEVOLOD, akit azonban nem a harcokban helytálló hős vitézként mutat itt be ZICHY, hanem töprengő, komor tekintettel, mintegy már a két testvér közötti, vereséget és gyászt okozó viszályra utalva. Ezenkívül még két férfi körvonala elevenednek meg a költő képzeletében. Ábrázolásukkal ZICHY az események tragikus menetére utal: egy fogságba esett, hátrakötözött kezű rab harcost mutat, — talán ismét IGORT, — akit diadalmasan vezet győztes ellenfele.

A hadjárat tragikus kimenetelére a művész a rajz alsó szélén alkalmazott dekorációban ugyancsak burkoltan, de mégis kifejező jelképekben utalt. Középen hever IGOR pajzsa, de már a gyász, a vereség jelképeként repedten, horpadtan, a rabbilincs láncával borítva. Ettől jobbra egy kettétört szablya, balra pedig egy csatabárd, s fölötte ott röpül egy vészthozó madár, egy huhogó bagoly, amivel talán a gonosz démonra, DRVRE utalt a művész. Az illusztráción a száraz faágak rajzának jelképes értelmet nem kell tulajdonítanunk. Bennük K. P. BRJULLOV művészetének befolyása ismerhető fel, aki I. A. KRILOV portréja köré megrajzolta a költő állatmeséinek s az orosz nép életét daloló verseinek egy-egy jelenetét, vékony faágak keretébe illesztve.

Az *Igor-ének* második illusztrációja GERBELJ bevezetése után és az első ének kezdete előtt már szervesen illeszkedik a szöveghez. ZICHY itt az eposznak két gy-

⁴ A későbbi ötödik kiadásban A. J. CHARLEMAGNE külön illusztráción még egy ízben ábrázolta a várbástyán fohászoló JÁROSLAVNÁT. E kiadás egyik példánya az Országos Szépművészeti Múzeum könyvtárában van.

mást követő eseményét kapcsolta össze. IGOR herceget mutatja már az orosz hadak élén haladva, de az ezt megelőző eseményt, a hősköltemény indításának fontos eseményét is érzékeltette: így a baljós jelek jelentkezését, a nap elsötétedését s a felriasztott vészthozó madarak csapatát. Mielőtt csapatai élén elindulna:

„Akkor Igor felnézett
a fényes napra
s látá, hogy egész seregét
setéség borítja.
És mondá Igor herceg
hős harcosainak:
Hú hadaim
s testvéreim!
Jobb, ha egy szálig elesünk,
mint ha foglyul esünk;
üljünk hát, testvérek,
gyorslábú lovainkra,
hogy meglássuk
a kék vizű Dont”.

És majd amikor elindul a hadai élén:

„Akkor Igor herceg arany kengyelbe hágva,
a sík mezőnek nekivága.
A nap setéséggel állta el útját,
az éj viharként nyögve,
felriasztá a madarakat előtte.”

ZICHY a második illusztráción IGOR herceget lován ülve ábrázolta, amint hadai élén immár a sík mezőn haladt. De érzékeltetni kívánta azt a festőileg nehezebben kifejezhető problémát is, hogy az égen a nap elsötétedett, s így a sereget is sötétség borítja. A feladatot az első illusztrációhoz hasonlóan oldotta meg, éspedig az alapnak sötétebb színnel való kifestésével. A háttérben, a sötétebb színezésű alapon vonul fel elmosódottabban IGOR hadserege. Fölöttük az alap színe ismét felhőfoslányokra szakad, s közöttük ugyancsak a felhők sötétebb színében festve, ott látható a napkorong. Az előtérben a sereg élén vezéreként IGOR halad. Mellette társa, ki riadtan száguldott lován a csapat élén haladó IGORhoz, hogy figyelmeztesse a baljós jelekre. Félig hátrafordultan, kinyújtott karjával részint az elsötétedő napra, részint a sereg fölött megjelenő madarak, kárógó varjak csapatára mutat. De IGOR keményen ül a nyeregben, mitsem törődve a baljós jelekkel. Társa figyelmeztetésére egyetlen válasza, hogy kinyújtott jobbával eltökélten és tántoríthatatlanul előre mutat. IGOR méltóságteljes elszántsággal, páncéllal borított teste fölött hermelinprémmeleg szegélyezett köpenyben, sisakban, baljában pajzsát tartva ül fekete paripáján, lába kengyelbe feszül. ZICHY a páncél, a sisak, a pajzs, továbbá a fegyverek ábrázolásában a lehetőség szerint igyekezett követni a régi harcászati felszereléseket. Talán csak IGOR hermelinszegélyes köpenyének rajzolásakor csillogtatta meg erősebben fantáziáját. IGOR megjelenése különben az illusztrációkon mindenkor megfelel a hősköltemény jellemzésének.

IGOR hősi alakja, ZICHY jellemzése szerint is bátor, kemény, határozott és a harcban szilaj. Arca pedig megnyerő és a legendás hősnek megfelelően rokonszenves;

mégsem érzelmes és túlzottan romantikus keretben, eszményített ideálhősként személyesítette meg a művész, hanem az eposz felfogásának és a művészi valóság-
nak megfelelően, az emberi indulatok őszinte és valószerű kifejezésével.

Figyelemre méltó e képen a lovak ábrázolása. Amint a művész az előtérben IGOR és társa éles ellentétét mély pszichológiával virtuózan fejezi ki arckifejezésük és ellentétes mozgásuk által, ugyanúgy mindkét lovas paripája is teljesen ellentétesen van ábrázolva. IGOR rojtos, bojtos szíjjakkal és nyereggel ékesített pompás fekete ménje, mintegy átérezve gazdája lelkiállapotát, nyugodtan, méltóságteljesen lépked előre. Ugyanakkor a baljós jelekkel figyelmeztető harcoss lova riadtan, tágult orrlíkkal lihegő nyitott szájjal, feszülő inakkal, vágtaból hirtelen torpan meg. Már a *Kaukázusi jelenetek* rajzain, egy évvel korábban jelentkezik ZICHY-nek a lovak ábrázolása iránti érdeklődése, — és ez végigkíséri majd egész életpályáján. A nagy francia romantikusok, GÉRICHAULT és DELACROIX szilaj, vad lovait követve, ZICHY művészetében a lovak élnek, sőt a mesebeli tántosokhoz hasonlóan csaknem megszólalnak: és mintegy hangulati alátámasztói lesznek az ábrázolt cselekménynek. ZICHY ilyen rendkívül szenvedélyes és kifejező lóábrázolásainak előzményei felismerhetők az orosz művészetben is. A lovaknak hasonló ideges, érzékeny s nyugtalan kifejezése ott él LERMONTOV rajzaiban is. LERMONTOV vázlatkönyvében több ízben felismerhető a költőnek a lovak iránt tanúsított érdeklődése és nagy megfigyelőkészsége. A különböző trojka-rajzain minden egyes esetben a trojka mind a három lova más és más jellegzetességeket és karakterbeli különbséget mutat, akár viharzó vágtaban, akár indulás előtt ábrázolta őket a költő. LERMONTOV rajzainak tanulmányozásakor ismételten arra kell gondolnunk, hogy ZICHY-re a lovak kifejező ábrázolásakor is inspirálóan hatott a nagy költő mint rajzoló. A magyar művész a maga szenvedéllyel átítatott tehetőségével, virtuóz rajzkészségével fejlesztette tovább a LERMONTOV művészetéből merített ösztönzéseket. A lovaknak kifejezésteli és az ábrázolt cselekményre oly jellemző s azt alátámasztó ábrázolására különben K. P. BRJULLOV művészetében is található nyomokat: a Tretjakov-képtárban őrzött, 1832-ben festett *Nőlovas* című festményén. Hidegen, gögösen ül itt az előkelő hölgy ágaskodó fekete paripáján, miközben az oldalt álló kislány kérően és szeretetre vágyóan néz a szép lovasra, nyilvánvalóan anyjára, ki azonban ügyet sem vet a sóvár tekintetű gyermekre. És a képen látható állatok, a kutya és a ló egyaránt kifejezik a festő ama megfigyeléseit, gondolatait és érzéseit, amelyek előkelő megrendelője portréjának festése közben benne éltek. A *Nőlovas* helyett a kislány mellett álló kutya fordul érdeklődésével a gyermek felé. Az ágaskodó fekete mén pedig, ugyancsak nem az úrnőjével, hanem ellenkezőleg, mintegy az elhanyagolt gyermekkel együttérezve, tágult orrlíkkal, toporzékolva ágaskodik, hogy levesse hátáról büszke úrnőjét. ZICHY BRJULLOVhoz hasonlóan ugyancsak mélyebb, s nem egyszer rejtett értelmet is ki akart fejezni lovai ábrázolásakor. De a *Kaukázusi jelenetek*ben, amint az *Igor-ének* illusztrációján is — BRJULLOVval ellentétben — a paripák lovasaikkal teljes összhangban állanak, azok érzéseit és beállítottságát jellemozve és fokozottan aláhúozva. Amint említettük, az *Igor-ének* második illusztrációján IGOR herceg és a melléje száguldó harcoss érzései befolyásolják paripáikat is: s ezek teljesen alárendelik magukat gazdáik jellemének és érzéseinek.

ZICHY a hősköltemény harmadik illusztrációján már gomolygó csatajelenetet ábrázolt, előre vetítve árnyékát a gyászos vereségnek. A GERBELJ által felosztott szöveg negyedik, IGOR nagyapjáról, OLEGRől szóló éneke után illesztették a kiad-

⁵ LERMONTOV vázlatkönyvének egy-egy trojkát ábrázoló rajzát l. Описание Материалов Пушкинского дома. П. М. Ю. Лермонтов. Москва—Ленинград, 1953. 287/19., 287/63., 287/106., 287/131. sz.

ványba, az ötödik, a vereséget zengő ének előtt, hol IGOR rendkívüli harcáról így szól a dal:

„Kora reggeltől napestig,
estétől hajnalig
repültek az edzett nyilak.
Sisakokon csörömpölnek a szablyák;
szikrázva recsegnek a kopják
ismeretlen mezőn,
polovec földek közepette.”

Majd ezután IGOR fivére, VSZEVOLOD segítségére siet, akit a költő már elébb úgy jellemezett, hogy szilaj bölényként áll a csatában, a támadókra nyílzáport zúdítva, s kardjával avar sisakokat hasítva szét. És a költő szavaival:

„Igor visszafordítja seregét:
szánja vala édes bátyját, Vszevolodot.
Dúlt a csata egy nap,
dúlt a csata másnap,
harmadnap, déltájt, Igor lobogói lehanyatlának.
Itt elvált a két testvér...”

Ez a csata, ez a nagy küzdelem végül is vereséggel végződött; de majd a végső gyásznak, IGOR rabságba esésének elsősorban nem ez a vereség, hanem a két testvér között bekövetkező viszály lesz az okozója. ZICHY most a háromnapos csatának még a kezdetét rajzolta meg, azt az eseményt, amint IGOR VSZEVOLOD segítségére sietett: vagyis IGORNak még VSZEVOLOD iránti szeretetteli testvéri együttérzését és a két testvérnek az ellenséggel szemben való közös harcos kapcsolatát kívánta megörökíteni. Ezen az illusztráción teljes egészében egyaránt érvényesül ZICHY nagy jellemző ereje, virtuóz rajztudása és komponáló készsége. A gomolygó csatajelenet szenvedélyt a harcosok mozgásának és mozdulatainak ereje hevíti. A harcosok izmai élnek és erőteljes, merész rövidülésekben rajzolt mozdulataik viharzó lendülete szilaj szenvedélyességgel hatja át a remekbe komponált harci jelenetet. A csata középpontjában áll szilaj bölényként VSZEVOLOD, amint éppen lesújtani készül magasra emelt szekercéjével egy polovecra. Ez már egy sebesülten hátrazuhanó harcostársa helyébe lépve, két kezével átfogva akarja leteperni a fejedelmet. VSZEVOLOD mögött IGOR herceg lova indulattól megvadultan ágaskodik. De IGOR lova hátáról szablyáját magasra emelve készül lesújtani a VSZEVOLODDal bírokra kelő ellenségre. VSZEVOLOD fejét a költő leírásának megfelelően a ragyogó aranysisak borítja. IGOR viszont sisak nélkül, összeszorított szájjal, vad tekintettel szilaján készül lesújtani fivére ellenfelére. A két testvér páncélját egyforma hermelszegélyes rövid ujjas köpeny fedi. A két testvér részben eltérő egyéniségét a művész mégis kiemelte. Nemesak azáltal, hogy míg VSZEVOLOD közelharc közepén állva, aranysisakjában harcol, addig IGOR ágaskodó lováról, csupasz fővel hadakozik. De VSZEVOLOD sisakkal keretelt arcából szinte csak a szeme látszik, amint tüzes tekintete sötétben lobog. IGOR arcán is most az indulat szilaj dühe ég. De a vad ütközet hevében világos hajfürtökkel s kis szakállal keretelt arcának kemény, elszánt kifejezésével a művész erősíti az eposz hőse megnyerő jellemének hangsúlyát.

A negyedik illusztráció a kötetben JÁROSZLÁVNÁ siralma után, az IGOR szökését elbeszélő ének elé van beillesztve: s ez az izgalmas csatajelenet után már békésebb motívumokat mutat: IGOR menekülésének útját. A hősközlteményben a fejedelmek

összefogására és a haza védelmére intő, segítséget kérő és harcra buzdító szózata, továbbá JÁROSLÁVNÁ siralma mellett az énekesköltő egyáltalán nem részletezte a hős rabságbaesését, de annál örvendezőbb lírai hangon énekelte meg IGOR menekülését. Így ZICHY sem foglalkozott a gyász és a szenvedés illusztrálásával, de a hősköltemény főlemelő pátoszához méltóan rajzolta meg Igor menekülését, s a Donyec folyóval való beszélgetését. A folyó szavait a költő így énekelte :

„Szól a Donyec :
Igor herceg!
Nem kicsiny a te dicsőséged,
sem Koncsáknak bosszusága
s orosz földnek vidámsága.”

És ZICHYt ez a kép ragadta meg : amint IGOR szökését a Donyec folyó megdicséri. Ez illusztrációján IGOR, miként az előző ütközetben, ugyancsak sisak nélkül ül lován : mert sisakját tiszteletteljesen levetette az előtte megjelenő Donyec gigászi alakja előtt. Lova ugyancsak megtorpanva meghajtja fejét, miközben IGOR segítőtársa, OVLUR földre vetette magát, s szomjúsága csillapítására, sisakjába merítve issza a Donyec áldásos vizét. Merész mozgása kifejező mozdulataival ismét éles ellentétet képez IGOR alakjával, aki egyenesen, tisztelettudóan felemelkedve ül lován, úgy hallgatja a folyó szavait. A Donyec alakját ZICHY az első illusztráció megelevenedő eposzhőseinek rajzához hasonlóan, nem a valóságnak megfelelően pasztikusán, erős fény és árnyékhatásokkal dolgozta ki, hanem halvány körvonalakkal érzeti emberfölötti és természetfölötti lényét. Izmos, erős testű, hosszú szakállas folyamistenként való rajzolása közben ZICHY minden bizonnyal visszagondolt pétervári tartózkodását megelőző olaszországi utazására, római élményeire : a régi művészetnek a folyamokat megszemélyesítő alkotásaira. Feltűnhetett emlékezetében a római barokk művészet egyik remeke, Lorenzo BERNINI négy folyót ábrázoló híres kútja a Piazza Navonán : és ezen különösen a Gangesz folyó szakállas, robusztus férfiként való megjelenítése. De ZICHYt elsősorban az antik művészet egy monumentális alkotása, a hellenisztikus művészet pompás szoborcsoportja, a tizenhat kigyerekkel ábrázolt Nilus folyó erőteljes izomzatú, hatalmas, fekvő alakja ihlette. És ZICHY a Donyec folyó megelevenítésekor az antik, hellenisztikus szobrász elképzelését követte. Az *Igor-ének* illusztrációján a Donyec szinte úgy hat, mint a Nilus folyó hellenisztikus szobrának rajzban megelevenedett, álló hasonmása. Csak hosszabb nagy szakálla különbözteti meg mintaképétől : amint az antik istenként megjelenő Donyec alsó teste sem látszik. Ezt részben OVLUR alakja takarja el, másrészt a művész halvány körvonalakkal azt kívánta érzékeltetni, hogy a Donyec emberi alakja egybe olvad a folyó hullámaival. A Donyec haját ugyancsak a Nilus szobrához hasonlóan levelkoszorú övezi : barátságos tekintete és arckifejezése is rokon a hellenisztikus szobor felfogásával. Nem lehet kétséges, hogy ZICHYnek a Donyec megszemélyesítésekor az antik Nilus-szobor volt a mintaképe. Ennek ellenére ZICHY rajzán a Donyec izmos alakja karjának lendületével, IGORra tekintő arcának mély kifejezőerejével a költő elképzelésének megfelelően fenséges és főlemelő jelenség. IGOR és a Donyec találkozásának költői pátosszal teli hangulatát az eposz soraihoz méltóan ábrázolta.

ZICHY az *Igor-ének*hez készített illusztrációit mindenképpen a hősköltemény teljes ismeretében, sorainak alapos tanulmányozásával és lírája szépségének teljes átélésében rajzolta. Magába itta az eposz minden szavát és iránta érzett lelkesedését ugyanúgy kifejezésre juttatta, mint később LERMONTOV műveinek illusztrálásakor a költő iránt érzett rajongását. ZICHYre az *Igor-ének* megismerése rendkívüli hatással volt. és az illusztrációk készítése mellett más, nagyobb terv megvalósítására is ösztökélte.

ZICHYnek fennmaradt egy nagyobb méretű és monumentális hatásokra törekvő, pompás tollrajza, amelyet a Tretyakov-képtárban őriznek. Ez a vázlat, az *Igor-ének* illusztrációinak felfogásában és stílusában az oroszok egy középkori harcát ábrázolja, és egy nagyobb kompozíció tervét bizonyítja. Szenvedéllyel átítatott csatajelenet ez is, a harcosok több csoportját és különböző harci modorát mutatva. Középen a vezérek küzdelmét látjuk, amint ágaskodó lovaikon, a sebesültek testén gázolva, dárdával, szablyával, nyíllal harcolnak. Kétoldalt hátrazuhanó sebesültek és haldoklók között pedig a gyalogosok harcát láthatjuk, nyíllal, szablyával, dárdával s hatalmas kövekkel. A középen küzdő két lovasvezér lehetne akár IGOR és VSZEVOLOD is, — de az *Igor-ének*ből ábrázolhatja a rajz akár IGOR nagyapjának, OLEG SZVJÁTOSZLÁVICSNAK, avagy pedig MSZTYISZLÁVNAK a hatalomért folytatott testvérharcait, melyekben „az emberek élete megrovidült”. A nyilakkal és dárdákkal harcoló, középkori viseletű harcosok küzdelmének a fennmaradt nagy rajza minden írott adatnál ékebben bizonyítja, hogy ZICHY nem elégedett meg az *Igor-ének* négy illusztrációjának elkészítésével, hanem a hőseposz drámai eseményeinek hatása alatt egy nagy csataképet is tervezett.

BERKOVITS ILONA